

**ОСОБЛИВОСТІ КУПОЛІВ І БАНЬ ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМІВ
ЧЕРНІГІВЩИНИ (XIX – ПОЧ. XX СТ.)**

Анотація. У статті розглянуто особливості куполів і бань дерев'яних та мурованих православних храмів Чернігівщини Синодального періоду а також їхнє символічне і канонічне значення, які проектувалися і будувалися в період XIX – поч. XX ст. На прикладах різних храмів показано основні форми куполів, які використовувались в церквах даного регіону.

Ключові слова: храмова архітектура, Чернігівщина, купола, Синодальний період, бані храмів.

Купола і бані дерев'яних та мурованих храмів. З основою християнської символіки пов'язана ідейна основа формоутворення купола. Головне в храмі – це куполи. Купол в церкві – символ неба. Купол може бути різної форми, кольору, і має різну кількість глав. Він завершується вгорі главою або маківкою, на яку ставиться хрест, в славу глави Церкви – Ісуса Христа. Виникли у сиву давнину на Сході, отримавши символічне значення "небесного балдахіна", яке зберігалось протягом наступних століть. Усі характеристики мають своє символічне значення. Якщо на храмі будують декілька глав наприклад: дві глави означають два єства (Божествене і людське) в Ісусові Христу; три глави – це Св. Трійця; п'ять глав – Ісус Христос і чотири євангелісти, сім глав – сім таїнств і сім вселенських соборів, дев'ять глав – дев'ять чинів ангельських, тринадцять глав – Ісус Христос і дванадцять апостолів, а іноді будують і більшу кількість глав. Баня з її архітектонічним вирішенням та формою відіграє акцентувально-домінантну роль, адже в ній акумульовано сакральну-символічну суть храмової будівлі.

Для храмів важливу роль відіграють форми куполів. На території Чернігівщини історично склалися такі типи куполів: візантійський напівсферичний; російський шоломоподібний і цибулиноподібний. На території України в Гетьманську добу були більш поширені грушовидні куполи, з грануванням на 8 граней; в період класицизму – римський купол з ліхтарем і верхом у вигляді потира, з шпилем або без нього.

Здебільшого кожному типу купола відповідає свій хрест: шоломоподібному – так званий корсунський; цибулиноподібний – восьмикутний чи склад-

ний хрест; гранованому – бароковий хрест.

Велика кількість храмів мають шоломоподібні куполи в формі напівсферичного покриття, що вгорі плавно переходить в гостре завершення. Це символ воїнства, духовної боротьби, яку Церква веде зі злом. Дуже схожий на шоломоподібний – цибулиноподібний. Форма цибулини – символ полум'я свічки, що наворачтає нас до слів Христа: «Ви – світло світу». Він є найпоширенішим. Менш поширені в досліджуваній період форми: зонтичний купол і грушоподібний. Грушоподібний відрізняється від інших великим діаметром глави, що перевищує діаметр барабана, а також переважанням висоти над шириною. Найбільше поширення він має в російській храмовій архітектурі саме в Синодальний період.

У символіці храму важливу роль відіграє колір куполу. Золоті куполи – символ небесної слави були у головних храмів й у храмів, присвячених Христу і дванадцятим святкам. Куполи сині із зірками вінчають храми, присвячені Богородиці, де зірка нагадує про народження Христа Дівою Марією. Троїцькі храми мали зелені куполи, тому що зелений – колір Святого Духу, присвячені святим храми, увінчані також зеленими або срібними куполами.

Шатер або шатрове покриття – завершення центричних в плані дзвіниць, що має вигляд високої чотирьохгранної або багатогранної піраміди, що зазвичай увінчана маківкою. Застосовувалася вона в дерев'яній та кам'яній архітектурі. Глибоке смислове навантаження має й шатрова архітектура. Символічні значення храмів по-різному осмислюються і розуміються вченими. Вважається, що шатровий храм є архітектурною моделлю шляху до Небесного Царства, є місцем з'єднання земного квадрату (символу тваринного світу) з небесним кругом (символом вічності). Квадрат четверика в шатровому храмі є символом Землі. Восьмерик на четверику – універсальне число напрямів простору (сторони світу – захід, схід, південь, північ), але це ще і восьмикутна зірка – символ Богородиці й сакральне число майбутнього століття – "дня восьмого". А шатер, що вінчає храм, є небесним конусом шляху до Бога.

Дерев'яні шатри створювалися напуском вінців з довжинами сторін, що зменшуються, цегляні – похилими рядами або напуском горизонтальних рядів цеглини.

Якщо у дерев'яних церквах шатер вимушено змінив купол з конструктивних причин, то заміна куполу шатром в кам'яному будівництві не пов'язана з проблемою конструкції. Причину виникнення кам'яних шатрів слід бачити у бажанні надати храму певний образ.

У храмовому будівництві на Чернігівщині більшість дерев'яних та муро-

ваних дзвіниць мали шатрове завершення бань з цибулиноподібною маківкою (рис 1). Феодосіївська церква в с. Сокирині Козелецького району збудована в 1900-1902 рр. є дерев'яною, хрещатою, п'ятидільною спорудою. Видовжений західний притвор сполучається з наметовою двох'ярусною дзвіницею типу "четверик на четверику". Над середхрест'ям – восьмерик із наметовою банею, увінчаною ліхтариком.

Село Дягова, Покровська церква, 1896 р. зрублена з сосни. Покровська церква побудована за народними традиціями. Це хрещата у плані одноверха церква з великою дзвіницею в три яруси, що увінчується високим шатровим верхом. Завдяки цьому дзвіниця нагадує оборонну вежу чи навіть шпиль католицького костюлу.

Храм с. Воздвиженське, споруджений в 1910 році, має дзвіницю зі шпилем. Вся конструкція купола та інші його складові опираються на барабан або підбанник – горішня конструктивна частина будівлі, що підтримує баню, купол або зімкнуте склепіння, циліндрична або багатокутна у плані. Він буває двох видів: світловий – прорізаний вікнами прямокутної або аркоподібної форми. Простінки між якими часто оздоблювались зовні пілястрами, колонками, різьбленням, ліпними прикрасами; у середині фресками; та глухий (сліпий) – порівняно вузький без прорізів. Інколи такий барабан під куполом називають шиєю.

У Чернігівській губернії в будівництві мурованих храмів найбільш поширеними були два типи куполів такі як: півсферичний з проаналізованих храмів складає близько 30% (м. Ічня Преображенська церква 1873 р., м. Прилуки ц. Різдва Богородиці 1806 р., с. Яблунівка Преображенська церква 1814 р., та інші), та півсферичний ребристий купол (10%), цибулиноподібний в процентному співвідношенні складає близько 35% (церкви в с. Семенівка 1865 р., с. Некрасівка 1911 р. Глухівського повіту, с. Петрушин 1908 р. та інші), шоломоподібні (10%), змішаного типу (10%) (церква в с. Муровичі 1916 р. Новгород-Сіверського повіту, ц. Шумилівка 1886 р. Новозипківського повіту, та інші).

Шатрове перекриття храмів широко застосовувалося в російському дерев'яному зодчестві до XVIII ст., здебільшого шатри були вертикальними, що знаменували величність храму, а от Чернігівські дерев'яні храми мали горизонтальні шатри – 10% (церкви в с. Кирилівка Новозипкінського повіту 1894 р., та с. Ярославка Козелецького повіту 1895 р.). З проаналізованих дерев'яних храмів близько 35% складає тип шатрових бань з цибулинною маківкою, 15% – багатокупольні на четверику, 15% – змішаного типу, 10% – витягнутий бароковий купол із цибулястою маківкою (церква м. Чемер Козелецького повіту 1886 р, ц. с. Шатриці Новгород-Сіверського повіту 1909 р. та інші), 10% – купола зміша-

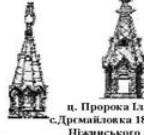

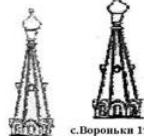

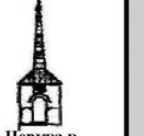
ФОРМИ КУПОЛА		ВЕРХИ, БАНИ ЦЕГЛЯНИХ ХРАМІВ						100%
ДЗВОНІСТА		5%	ЦИБУЛЯСТА ФОРМА КУПОЛА					35%
	Скаторино-Покровська ц. м. Чернівці 1908р.							
ШОЛОМОВИДНА		Церква в с.Воздвиженське Чернівцького г. 1910р.			Церква в с.Оленівка Борзнянського п.1895р.		10%	
		Ц. Різдва Богородиці м. Вовчок п. 1807-08рр.						
ПІВСФЕРИЧНА РЕБРИСТА		Церква в м.Березна Чернівцької г.1894			Ц.Покрова м.Кролевец. 1914р.		10%	
		Ц. Успіння Богородиці м. Короп 1900р.			Троїцька ц. Борзнянського п. с.Нові Млини 1800р.			
ЗМІШАНОГО ТИПУ		Церква в с.Шумилівка Повонизького п.1886р.			Церква в с.Муровичі Новгород-Сіверського п.1916р.		10%	
		Церква в с. Павоз Чернівцького п. 1886р.			Покровська ц. с. Белоконитів Глухівського п. 1911р.			
ЦИБУЛЯСТА		Церква в м.Семенівка Глухівського п. 1865р			Церква в м.Березна Глухівського п. 1878р.		35%	
		Церква в с.Петрушині Чернівцького п.1908р.			м.Прилуки Ніжанського п.1908р. с.Пекравка Глузького п.1913р.			
ПІВСФЕРИЧНА		Церква в с.Кунашівка Ніжанського п. 1895р.			Церква в м.Сураж Благівщенська ц. 1895р.		30%	
		Церква в м.Монастирище Ніжанського п.1913р.			Преображенська ц. г.Гічя 1873р. Борзнянського п.			
ДЗВІНІЩІ ДЕРЕВ'ЯНИХ ХРАМІВ		с.Куд 1910р. Гордіанського п. с.Коханівка 1895р. Конотопського п.			п. Пророка Галі с.Дремайловка 1865р. Ніжанського п. с.Кронівка 1908р. Конотопського п.		10%	
		Церква в м.Балани Мглинського п. 1910р. с.Кубовка 1894р. Гордіанського п.			с.Воровки Колозельського п. 1914р. с.Залізк Ніжанського п. 1884р.			
ДЗВІНІЩІ ЦЕГЛЯНИХ ХРАМІВ		п.Дворян Котубів с.Вороньки Колецького п. 1897р.			с.Воровки 1911р. Стародубського п. с.Плаксе 1910р. Ніжанського п.		10%	
		Церква в м.Березна Чернівцької г. 1894р.			Церква в с.Кунашівка Ніжанського п.1895р.			
		Петропавлівська ц. с.Клішів дзв. 1915р.			Церква в с.Локністе Чернівцького п. 1916р.			

Рис. 1 БАНИ ЦЕГЛЯНИХ ХРАМІВ СИНОДАЛЬНОГО ПЕРІОДУ

ФОРМИ КУПОЛІВ	ВЕРХИ, БАНИ ДЕРЕВ'ЯНИХ ХРАМІВ						100%
ЦИБУЛЯСТА	 Церква в с.Локістє Чернівецького п. 1916р.	 Церква в с.Макович Глухівського п.1911р.	3%	ШАТРОВІ З ЦИБУЛЯСТОЮ МАКІВКОЮ			 35%
ПІВСФЕРИЧНА	 Церква в с.Равчакі Савчаки Ніжинського п. 1895р.	 Церква в с.Коханівка Кононотського п.1895р.	 Церква в с.Боденки Остерського п.1910р.	 Церква в с.Галішк Ніжинського п.1884р.	12%	 Церква в х.Переділ Гордінянського п. 1912р.	
ШАТРОВІ ІЗ ГОРИЗОНТАЛЬНИМ ШАТРОМ	 Боговиленська ц. в с.Кирилівка Новоизітського п.1894р.	 Церква в с.Ярославка Козелецького п.1895р.	 Церква в с.Пізківка Сосницького п. 1915р.	 Церква в с.Сновське Гордінянського п. 1915р.	 Церква в с. Стародубів Стародубського п.1914р.	10%	
БАГОТОКУПОЛЬНІ НА ЧЕТВЕРІКУ	 Церква в с.Кусі Гордінянського п.1910р.	 Церква в с.Кусі Гордінянського п.1910р.	 Церква в с.Вороньки Козелецького п. 1914р.	 Церква в с.Случевське Стародубського п. 1915р.	 Церква в с.Кропівна Кононотського п. 1908р.	15%	
ВИГЛЯДУЮТЬ БАРОКОВІ КУПОЛИ ІЗ ЦИБУЛЯСТОЮ МАКІВКОЮ	 Церква в с.Киригівка Новоизітського п. 1878р.	 Церква в м.Чемер Козелецького п. 1886р.	 Церква в с.Землянки Глухівського п. 1886р.	 Церква в с.Шатрині Новгород-Сіве-кого п. 1909р.	 Церква Успіння в с.Певнішах Гордінянського п.1910р.	10%	
ЗМІШАНОГО ТИПУ	 Церква в с.Голубовичі Гордінянського п. 1895р.	 Церква в с.Песное, Лесная, Березнянського п. 1909р.	 Церква в м.Посівка Ніжинського п.1913р.	 Церква в с.Вороньки Козелецького п.1914р.	 Церква в с.Поконичі Кролевецького п. 1908р.	 Церква в с.Піяно Рого Мглинського п. 1893р.	15%
ШАТРОВІ З ЦИБУЛЯСТОЮ МАКІВКОЮ	 ц. Пророка Іллі в с.Дрїмайлівка Ніжинського п.1865р.	 Церква в м.Гордіня 1865р.	 ц.Успіння в с.Погреби Остерського п. 1890р.	 Церква в х.Переділ Гордінянського п. 1912р.	 Церква в с.Посичі Суражського п. 1916р.	 Церква в с.Охремівка Сосницького п. 1886р.	35%

Рис. 2 БАНИ ДЕРЕВ'ЯНИХ ХРАМІВ СИНОДАЛЬНОГО ПЕРІОДУ

ного типу, купола цибулиноподібної форми встановлені на ліхтарях, що вінчають високі шоломоподібні куполи. Церква в с. Носівці Ніжинського повіту 1913 р. (рис 2).

Література

1. Плужников В. И. Соотношение объемных форм в русском культовом зодчестве начала XVIII в. // Русское искусство первой четверти XVIII века: Материалы и исследования / Под ред. Т. В. Алексеевой. – М.: Наука, 1974. – С. 81 – 108.
2. Сулима В., Киев, свободный журналист "Хай Вей" Ориентация храма – канон христианского храмостроительства. : [Электрон.ресурс] Режимдоступу: <http://h.ua/story/16430>
3. Символіка Хреста, Ікони та їх пошанування : [Электрон.ресурс]. — Режим доступу: <http://about-ukraine.com/index.php?text=118>
4. Санкт-Петербургский Католический Информационно-просветительский Центр «MILITIA DEI»: [Электрон.ресурс]. — Режимдоступу: <http://www.militia-dei.spb.ru/?go=mdbase&id=141>

Аннотация. В статье рассматриваются особенности куполов и бань деревянных и каменных православных храмов Черниговщины Синодального периода а также их символическое и каноническое значение, которые проектировались в период XIX – нач. XX ст. На примерах разных храмов показаны основные формы куполов, которые использовались в храмах данного региона.

Ключевые слова: храмовая архитектура, Черниговщина, купола, Синодальный период, бани храмов.

Annotation. The article discusses the features of the domes and baths and a wooden Orthodox churches variables Chernigov Synodal period as well as their symbolic and canonical value that were projected during the XIX – early XX century. The examples of different temples shows the Basic s s e form to have floors that were used in the temples of the region.

Keywords: church architecture, Chernihiv, domes, and flax Synod period baths temples